

УДК 340.12

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-177-185](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-177-185)

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

ЛІНГВІСТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ В ЧАСТИНІ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ (1917-1991 РР.)

Анотація. У статті розкрито перспективу, яку створює антропологічний підхід до сучасних освітніх змін, бо саме він розглядає людину як інтегральну цілісність і має забезпечити врахування в освітній практиці суб'єктивності й автономії індивіда – учасника життєдіяльності, цілісності взаємодії цього індивіда з оточенням і широкого контексту пов'язаних із цим явищ. Розкрито сутнісні характеристики поняття «мовна антропологія».

Розглянуто філософський сенс проблеми людини в контексті простору «тотальної комунікації» сучасності. Проаналізовано трансформацію антропології та її конкретизацію в ряді ключових аспектів існування і функціонування «*homo communicans*». Акцентовано увагу на двох аспектах антропологічної проблеми: формування (розмивання) стабільної ідентичності і «втрата людяності» людини.

Виокремлено мету, окреслено завдання освіти і виховання в площині педагогічної антропології через соціальну комунікацію, що полягають у: встановленні взаємозв'язків між різноманітними аспектами людинознавства; визначенні умов соціалізації людини та сутнісних характеристик взаємодії в контексті «людина-людина» в межах різних соціальних та вікових груп; розкритті закономірностей, шляхів, форм та методів організації гуманістично-орієнтованого освітнього процесу; розкритті сутності людини як суб'єкта та об'єкта виховання. Окреслено сутнісні характеристики концептуальних положень соціально-антропологічних ідей освіти і виховання другої половини ХІХ століття – 1917 р., як от: синтетичної, природничо-наукової, соціологічної, досвідної, філософської, теологічної. Доведено, що мовна антропологія постала як науковий напрямок, що претендує на формування нової пояснювальної моделі сучасних соціокультурних процесів у кардинально змінених реаліях пов'язаних із структурно-соціальними змінами глобального порядку. Доведено, що спілкування як цінність і перша життєва необхідність перебуває в центрі уваги філософії, етики, психології, педагогіки, педагогічної антропології, культурології, які намагаються з різних позицій

визначити сутність цього феномена. Воно є невід'ємною складовою людського існування, важливою передумовою формування людини як соціальної істоти та необхідною передумовою розвитку суспільства.

Ключові слова: концепція людини, соціальна антропологія, світогляд, філософія освіти, лінгвістична антропологія.

Zagorodnya Alla Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Sichovykh Striltsiv St., 52D, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

LINGUISTIC ANTHROPOLOGY AS A PART OF SOCIAL AND ANTHROPOLOGICAL IDEAS OF THE UKRAINIAN PHILOSOPHY OF EDUCATION (1917-1991)

Abstract. The article reveals the perspective created by the anthropological approach to modern educational changes, because it considers a person as an integral whole and must ensure that the subjectivity and autonomy of the individual are taken into account in educational practice - a participant in life activities, the integrity of the interaction of this individual with the environment and the broad context of related phenomena. The essential characteristics of the concept of "linguistic anthropology" are revealed.

The philosophical meaning of the human problem in the context of the space of modern "total communication" is considered. The transformation of anthropology and its specification in a number of key aspects of the existence and functioning of "homo communicans" are analyzed. Attention is focused on two aspects of the anthropological problem: the formation (erosion) of a stable identity and the "loss of humanity" of a person.

The purpose and tasks of education and training in the field of pedagogical anthropology through social communication are outlined, which consist in: establishing relationships between various aspects of humanities; determining the conditions of human socialization and essential characteristics of interaction in the context of "person-person" within different social and age groups; disclosure of regularities, ways, forms and methods of organization of humanistic-oriented educational process; revealing the essence of a person as a subject and object of education. The essential characteristics of the conceptual provisions of socio-anthropological ideas of education and upbringing of the second half of the 19th century - 1917 are outlined, such as: synthetic, natural-scientific, sociological, experiential, philosophical, theological. It is proved that linguistic anthropology has emerged as a scientific direction that claims to form a new explanatory model of modern socio-cultural processes in radically changed realities associated with structural and social changes of the global order. It has been proven that

communication as a value and the first necessity of life is in the center of attention of philosophy, ethics, psychology, pedagogy, pedagogical anthropology, cultural studies, which try to determine the essence of this phenomenon from different positions. It is an integral component of human existence, an important prerequisite for the formation of a person as a social being, and a necessary prerequisite for the development of society.

Keywords: human concept, social anthropology, worldview, philosophy of education, linguistic anthropology.

Постановка проблеми. Антропологія – наукова дисципліна, яка вивчає людину та різні етапи людської історії. Зосереджуючись на біологічних і культурних відмінностях різних груп людей, у межах яких розрізняють людину-індивіда, людину-суб'єкта, людину-особистість, людину-людину, антропологія об'єднується рядом наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливим є принцип холізму, що передбачає багатоаспектний аналіз об'єктів наукового дослідження [4, с. 96].

Період з 1917 по 1991 рр. знаменується значним піднесенням проблеми осмислення соціально-антропологічного коду української філософії освіти в працях філософів, педагогів та науковців, зокрема. Важливим аспектом в окресленій площині є розкриття соціально-антропологічних закономірностей протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого, а також визначення основних принципів протікання цього процесу та створення нових алгоритмів організації освітнього простору [7].

Антропологічний вимір освіти й виховання розкриває їхню гуманістичну сутність, орієнтує педагогічну теорію і практику на визнання самоцінності кожної людини, особливо дитини, реалізація творчого потенціалу якої залежить не в останню чергу від людських якостей вчителів і вихователів, від освітньої спільності у її широкому розумінні. Людиновимірність освітньо-педагогічної діяльності є важливою передумовою стійкого розвитку суспільства, сприяє його здатності до самооновлення [5].

Одним із напрямів антропології є лінгвістична або мовна антропологія – вивчення соціальної комунікації у різних суспільствах шляхом вивчення історії та зміни мов, а також взаємозв'язку мови та культури. Наскільки варіації мови вказують на місце людини в суспільстві? Як мова визначає та віддзеркалює наш світогляд та ментальність?

Мовна антропологія визначає соціальну комунікацію механізмом, каналом розвитку соціальних взаємодій у контексті повсякденності, базовим соціальним процесом. Комунікація є універсальною формою соціальності. Повсякденні відносини визначаються наявністю загальних мовних смислів та семантикою інтерпретаційних процесів. Спілкування, поряд з діяльністю,

постає основним чинником, що необхідний для формування людської особистості. У соціальних відносинах і взаємодіях за посередництвом мови відбувається процес ідентифікації індивідів, груп, спільнот. Відтак очевидною є визначальна роль комунікації у формуванні не лише форми, а й змісту повсякденності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти соціально-антропологічних ідей освіти і виховання в осмисленні науковців, педагогів та філософів, висвітлені у працях: В. Артюх (філософія екзистенціалізму) [9]; І. Аносов (антропологічний підхід процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості) [8]; А. Возняк (філософські питання антропогенезу) [10]; С. Грабовський [11] (антропологічний код української культури і цивілізації) та ін.

Вчення про комунікацію як основу буття людини обґрунтовується в працях М. Бахтіна, П. Бергера, Т. Лукмана, М. Бубера, Л. Вітгенштейна, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, Г. Гарфінкеля, І. Гофмана, У. Еко, І. Касавіна, В. Лелеко, Ю. Лотмана, Н. Лумана, Дж. Г. Міда, А. Моля, А. Щюца, К. Ясперса. Проблема комунікативної філософії присвячені праці українських учених А. Єрмоленка, А. Карася, Л. Ситниченка. Комунікативним структурам повсякденності, значенню комунікації для формування та існування повсякденності в контексті теоретико-методологічного аналізу соціальної дійсності присвячені дисертаційні дослідження І. Полякової та Л. Савченко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Соціальна комунікація зумовлюється розвитком і саморозвитком особистості, що виявляється в творчому характері освоєння кращих зразків комунікативної діяльності. Водночас вона забезпечує ступінь соціальної активності особистості, соціальну значущість норм її поведінки, застосування відповідних засобів комунікативної діяльності та комунікативної культури. Розуміння комунікативної культури як засобу й умови формування особистості ґрунтується на пізнанні її адаптивних можливостей, які допомагають людині діяти відповідно до культурних стандартів важливого для неї оточення. Таким чином, для розуміння змісту і призначення освіти й виховання необхідно розглянути їх у контексті проблеми визначення сутності людини та перспектив її розвитку. Саме це мають на увазі, коли мова йде про антропологічний вимір освіти й виховання. Різні відгалуження філософської антропології певною мірою збігаються у тому, що людина є трансцендентною істотою, тобто такою, що постійно перевершує сама себе, але для цього вона потребує освітніх і виховних зусиль. Так само, як людина для своєї самореалізації і взагалі для входження до цивілізаційного простору потребує освітніх і виховних зусиль, освіта і виховання, перш за все, несуть на собі відбиток людини і її світу [6].

Мета статті - теоретико-методологічне осмислення особливостей лінгвістичної антропології в частині соціально-антропологічних ідей української філософії освіти (1917-1991 рр.)

Виклад основного матеріалу. Вивчення повсякденної комунікації та соціальних структур, в рамках яких вона відбувається, тісно пов'язане з психологією міжособистісної та групової взаємодії, культурологією, антропологією, соціологією організації, теорією мереж. Мікросоціологічний підхід до міжособистісної комунікації вивчає соціологію позиційного та інтерактивного соціального контакту, активно використовує методи емпіричної науки в дослідженні мікроструктур, осередків комунікації. Так, способи та ситуації взаєморозуміння людей у повсякденних, рутинних ситуаціях вивчає етнометодологія – науковий напрямок, близький до феноменологічної соціології. Етнометодологія розглядає соціальну комунікацію як організацію мовних актів і взаєморозуміння суб'єктів – учасників «розмови». Соціальна реальність, за Г. Гарфінкелем, «конструюється» у процесі мовної комунікації. Ототожнюючи соціальну взаємодію з мовною комунікацією, він звертає увагу не на зміст, а на норми спілкування. Соціальне стає можливим виключно завдяки тому, що комунікація суб'єктів здійснюється за певними «правилами говоріння». У звичайній «розмові» суб'єктів присутні елементи взаємного розуміння, яке встановлюється не лише на основі сказаного, а й на основі невисловленого. Тобто, розуміння часто досягається в результаті не актуального роз'яснення, а наявності певної тимчасової послідовності мовлення, схеми вираження думки. У розумінні міститься «фонове очікування» відповідної реакції партнерів, яке прояснює зміст промови, позиції суб'єктів, оцінки тощо. Будь-яке порушення цих очікувань здатне зруйнувати комунікацію [1]. Отже, використовуючи спостереження та порівняння комунікативної поведінки на прикладі різноманітного етнографічного матеріалу, етнометодологія тлумачить механізми спілкування в складних суспільствах на прикладі елементарних форм простих суспільств. Етнометодологія прагне зрозуміти комунікацію як процес обміну смислами, надаючи універсального значення методам антропологічного вивчення інших культур. Йдеться про звичайні, стереотипні дії людей, які отримані за традицією, над якими люди не задумуються. Фонові очікування, якими люди, інколи неусвідомлено, керуються у своїх діях, на думку етнометодологів, можуть виявлятися в незвичних версіях звичайних ситуацій.

У сфері повсякденності різні типи комунікації відрізняються рівнем розуміння, що можливо завдяки типізації (міжособистісної, групової, суспільної). Типізація найчастіше ґрунтується на здоровому глузді, що свідчить про необхідність звернення до ролі раціональності в організації повсякденності. Так, основою для побудови повсякденного знання є безпосередня ситуація соціальної взаємодії. Завдяки повторенню певних операцій вибудовується множина взаємопов'язаних типізацій, яка є більш-менш стійкою структурою. Звичайна мова як знакова система, що одночасно має анонімний характер і відірвана від тут і зараз ситуації, є універсальним

засобом комунікації в повсякденній взаємодії. Жива мова повсякденного спілкування охоплює реальність, що пізнана людьми, й увібрала все її різноманіття. Звичайна мова, як засіб комунікації та пізнання, постає в ролі сформованої соціальної реальності, яка існує до народження окремого індивіда, проте водночас є продуктом суто людського буття. Тому пізнання поширюється лише до тих меж, які здатна охопити мова і якими обмежується реальність [2, с. 90-95]. Виникаючи в контексті певної ситуації, мова набуває самостійності, зберігаючи свою структуру навіть після зникнення цих ситуацій з життя. Мова повинна бути зрозумілою як специфічний зріз історії суспільства і культури. Не існує жодної «індивідуальної» розмовної мови, оскільки вона має груповий характер. У цьому контексті особливу важливість мають такі фактори як група – носій мови, ставлення індивіда до групи, ставлення групи до інших угруповань, динаміка всередині групи. Отже, загальна структура мови є сукупністю групових мов, а соціальна природа мови така ж, як і соціальна природа пізнання [3]. У просторі соціального життя з усіма його повсякденними проявами існують різні типи, моделі відтворення комунікації. Проте загалом, в обсязі глобальної соціальної повсякденності сьогодні важко зберегти себе, свою культуру, комунікацію в традиційних цивілізованих рамках. Водночас вона забезпечує ступінь соціальної активності особистості, соціальну значущість норм її поведінки, застосування відповідних засобів комунікативної діяльності.

Висновки. Лінгвістична антропологія дає розуміння комунікативної культури як засобу й умови формування особистості, ґрунтується на пізнанні її адаптивних можливостей, які допомагають людині діяти відповідно до культурних стандартів важливого для неї оточення. Комунікативний процес являє собою необхідну передумову становлення, розвитку та функціонування всіх соціальних систем, тому що саме він забезпечує зв'язок між людьми і їх спільнотами, робить можливою зв'язок між поколіннями, накопичення і передачу соціального досвіду, його збагачення, поділ праці і обмін його продуктами, організацію спільної діяльності, трансляцію культури. Саме за допомогою комунікації здійснюється управління, тому вона представляє до всього вищепереліченого і соціальний механізм, за допомогою якого виникає і реалізується влада в суспільстві. У постіндустріальному, інформаційному, суспільстві проблема комунікації є однією з найважливіших. Особливо це стосується освітньої сфери, покликаної забезпечити підготовку людини до життя у світі різноманітних зв'язків, відносин, комунікативних можливостей. Одним із джерел розвитку комунікативних можливостей особистості є професійно-педагогічна комунікація як особливий напрям лінгвістичної антропології та тип активного взаємообміну інформацією у професійній педагогічній діяльності.

Отже, спілкування як цінність і перша життєва необхідність перебуває в центрі уваги філософії, етики, психології, педагогіки, педагогічної

антропології, культурології, які намагаються з різних позицій визначити сутність цього феномена. Воно є невід'ємною складовою людського існування, важливою передумовою формування людини як соціальної істоти, здатної до співіснування з подібними до себе, а також необхідною передумовою розвитку суспільства. У процесі спілкування досягаються потрібна організація, єдність і регуляція дій окремих індивідів, інтелектуальна та емоційно-чуттєва взаємодія між ними, яка сприяє формуванню спільності настроїв і поглядів, взаєморозумінню та узгодженості дій, згуртованості й солідарності, без яких неможлива жодна колективна діяльність і котрі утворюють культурно комунікативну основу соціального життя суспільства. Як форма людських стосунків спілкування має діяльнісний характер. Саме тому, мовна антропологія-спілкування – це взаємодіяльність, яка ґрунтується на потребі людини в людині, тому вона є умовою включення людини в соціум і культуру.

Література:

1. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / пер. с англ. З. Замчук, Н. Макарова, Е. Трифонова. – СПб., 2007. – 336 с.
2. Дивисенко К. С. Религиозные знания, убеждения, практики в структуре жизненного мира / *Социологический журнал*. – 2011. – № 4. – С. 84–100.
3. Касавин И. Т., Щавелев С. П. Анализ повседневности [Электронный ресурс] journal.iph.ras.ru. – Режим доступа: <http://journal.iph.ras.ru/alltag.doc>
4. Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. 11 (11). С. 95-106. – Режим доступа: <https://lib.iitta.gov.ua/731946/>
5. Загородня А.А. Генеза соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання (друга половина XIX століття). *The 6th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions», (July 3-5, 2022)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2022. P. 151-152. – Режим доступа: <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-3-5-iyulya-2022-godabarselona-ispaniya-arhiv/>
6. Загородня А.А. Соціально-антропологічні виміри у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. *The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022)*. BoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489-491. – Режим доступа: <https://sci-conf.com.ua/xiiimezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-directions-of-scientificresearch-development-15-17-iyunya-2022-goda-chikago-ssha-arhiv>
7. Загородня А.А. Теоретико-методологічні засади осмислення соціально-антропологічного коду української філософії освіти в основі концепції людини М. Шлемкевича. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 86. С. 12-16. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.1> – Режим доступа: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/1.pdf> <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/86-2023> <https://lib.iitta.gov.ua/735222/>
8. Аносов И. П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. *Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти*. 2013. Вип. 29. С. 119–124.

9. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. *Філологічні трактати*. 2009. Том 1. № 3-4. С. 5–14.

10. Возняк А.Б. Педагогічна антропологія : навч. посіб. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. 190 с.

11. Грабовський С. Дослідник української душі. *Історичний календар*. Київ, 1998. С. 42-43.

References:

1. Harfynkel H. (2007). Yssledovanyia po etnometodolohyy [Studies on ethnomethodology]. per. s anhl. Z. Zamchuk, N. Makarova, E. Tryfonova - trans. with English Z. Zamchuk, N. Makarova, E. Trifonova. 336 [in Russian].

2. Dyvysenko K. S. (2011). Relyhyoznye znanyia, ubezhdenyia, praktyky v strukture zhyznennoho myra [Religious knowledge, beliefs, practices in the structure of life]. *Sotsyolohycheskyi zhurnal - Sociological magazine*. 4. 84-100. [in Russian].

3. Kasavyn Y. T., Shchhavelev S. P. Analyz povsednevnyosti [Analysis of everyday life]. [Electronic resource] *journal.iph.ras.ru*. Retrieved from <http://journal.iph.ras.ru/alltag.doc> [in Russian].

4. Zahorodnia A. A. (2022). Sotsialna antropolohiia v konteksti osvity ta vykhovannia osobystosti (druha polovyna XIX stolittia) yak chynnyk suchasnykh osvitykh zmin [Social anthropology in the context of education and personality development (second half of the 19th century) as a factor of modern educational changes]. 11 (11). 95-106. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/731946/> [in Ukrainian].

5. Zahorodnia A. A. (2022). Geneza sotsialno-antropolohichnykh idei v ukrainskii filosofii osvity i vykhovannia (druha polovyna XIX stolittia) [The genesis of socio-anthropological ideas in the Ukrainian philosophy of education and upbringing (second half of the 19th century)]. *The 6th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions», (July 3-5, 2022) - The 6th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions», (July 3-5, 2022)*. 151-152. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnayanauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-3-5-iyulya-2022-godabarselona-ispaniya-arhiv/> [in Ukrainian].

6. Zahorodnia A. A. (2022). Sotsialno-antropolohichni vymiry u filosofskykh refleksiakh osvity i vykhovannia druhoi polovyny XIX stolittia [Socio-anthropological dimensions in philosophical reflections on education and upbringing of the second half of the 19th century]. *The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022) - The 13th International Scientific and Practical Conference "Modern Directions of Scientific Research Development", (June 15-17, 2022)*. 489-491. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/xiiimezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-directions-of-scientificresearch-development-15-17-iyunya-2022-goda-chikago-ssha-arhiv> [in Ukrainian].

7. Zahorodnia A. A. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady osmyslennia sotsialno-antropolohichnoho kodu ukrainskoi filosofii osvity v osnovi kontseptsii liudyny M. Shlemkevycha. [Theoretical and methodological principles of understanding the socio-anthropological code of the Ukrainian philosophy of education based on M. Shlemkevych's concept of man]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh : zb. nauk. pr. - Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools: coll. of science Ave.* (86). 12-16. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.1> Retrieved from <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/1.pdf> <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/86-2023> <https://lib.iitta.gov.ua/735222/> [in Ukrainian].

8. Anosov I. P. (2013). Antropolohichni pidkhid do protsesu vykhovannia yak faktor harmoniinoho rozvytku osobystosti [Anthropological approach to the process of education as a factor in the harmonious development of the personality]. *Teoretychni osnovy suchasnoi pedahohiky ta osvity - Theoretical foundations of modern pedagogy and education*. (29). 119–124. [in Ukrainian].

9. Artiukh V. (2009). Pro deiaki istoriosofski idei v filosofskii publitsystytsi Mykoly Shlemkevycha: sprobа ekzystentsialnoi interpretatsii [About some historiosophical ideas in Mykola Shlemkevych's philosophical journalism: an attempt at existential interpretation]. *Filolohichni traktaty - Philological treatises*. (1). (3-4). 5–14. [in Ukrainian].

10. Vozniak A.B. (2011). Pedagogichna antropologhiia : navch. posib. [Pedagogical anthropology: teaching. manual]. 190. [in Ukrainian].

11. Hrabovskyi S. (1998). Doslidnyk ukrainskoi dushi [Researcher of the Ukrainian soul]. *Istorychnyi kalendar - Historical calendar*. 42-43. [in Ukrainian].